

مقدمه

در جوامع امروزی تغییرات عمیق اطلاعاتی، ارتباطی، فرهنگی و اجتماعی روی داده و به دنبال آن سبک زندگی افراد تغییر کرده است. در حال حاضر افراد جامعه برای کنار آمدن با این تغییرات و سازندگی بیشتر با محیط اجتماعی لازم است به مجموعه‌ای از توانایی‌ها و مهارت‌ها مجهز باشند تا بتوانند با سرعت بیشتری با تغییرات به‌وجود آمده سازگار شوند. این در حالی است که شمار زیادی از افراد قادر نیستند بین محرک‌های متنوع بیرونی و نیروهای متعارض درونی توازن ایجاد کنند و در فرایند رشد همه جانبه که همانا هدف اصلی تعالی انسان است، دچار مشکل می‌شوند [امیرحسینی و مخاطب، ۱۳۸۸: ۳۵]. بدیهی است که نوجوانان و جوانان به سبب بی‌تجربگی و ناآگاهی از مهارت‌های بازدارنده تسهیل‌کننده و اصلاحی، بیشتر در معرض آسیب‌های جدی فردی و اجتماعی هستند. یادگیرندگانی که مهارت‌های مقابله با موقعیت‌های تنش‌زا را ندارند، به نوعی مقهور آن‌ها خواهند شد و بدین ترتیب مستعد اختلالات روانی، عاطفی، افسردگی، اضطراب و احتمالاً مصرف مواد مخدر و رفتارهای ضد اجتماعی می‌شوند. به نظر می‌رسد آموزش «مهارت‌های اجتماعی» گام مؤثری در این جهت باشد که استعدادها و توانمندی‌های یادگیرندگان به‌کار گرفته شوند تا خود فعالانه عنان سرنوشت خویش را به‌دست گیرند. انتخابگر باشند، بتوانند از پس الزامات زندگی برآیند و از این طریق گام مثبتی در پیشگیری از ابتلا به بیماری‌های روانی، آشفتگی‌های روحی، از هم‌پاشیدگی خانواده، ناسازگاری با محیط اجتماعی و... بردارند [ورنون، ۱۳۹۲: ۶۲].

در این نوشتار ابتدا در بخش مبانی نظری به تبیین مواردی چون: ماهیت مهارت‌های اجتماعی، رویکرد آموزش مهارت‌های اجتماعی، ساختار برنامه‌درسی، آموزش مهارت‌های اجتماعی و نظریه‌های یادگیری و دلالت‌های آن‌ها بر آموزش مهارت‌های اجتماعی می‌پردازیم. سپس نتایج نظرات متخصصان را درباره‌ی محتوای برنامه‌درسی مهارت‌های اجتماعی بیان می‌کنیم.

کلیدواژه‌ها: تجارب زیسته، برنامه‌درسی، مهارت‌های اجتماعی

تجارب زیسته در آموزش مهارت‌های اجتماعی

حسن نجفی

دانشجوی دکتری مطالعات برنامه‌درسی دانشگاه علامه طباطبائی

داود داودی / قم / هشتمین جشنواره عکس رشد

مبانی نظری

بحث مهارت‌های اجتماعی و آموزش آن در سال ۱۹۹۳ به‌منظور ارتقای سطح بهداشت روانی افراد از سوی «سازمان جهانی بهداشت» مطرح شد. اگرچه باید آغاز پیدایش مهارت‌های اجتماعی را هم‌زمان با آغاز زندگی بشر روی کره زمین دانست، اما به هر حال به صورت مدون و تعریف شده از سوی سازمان جهانی بهداشت در سال ۱۹۹۳ مطرح شده است. در ادامه به تشریح برخی از جنبه‌های ضروری مهارت‌های اجتماعی پرداخته می‌شود:

ماهیت مهارت‌های اجتماعی

مهارت‌های اجتماعی توانایی‌های عملی برخاسته از دانش و گرایش افراد هستند که ابزارهای مقابله‌ای لازم را برای توانمندتر شدن در زندگی روزمره در اختیار افراد قرار می‌دهند، زمینه ارتقای کیفیت زندگی آنان را فراهم می‌آورند، باعث می‌شوند که افراد خود کارآمدتر شوند و رضایت بیشتری از زندگی خود داشته باشند. همچنین انسان را قادر می‌سازند نقش اجتماعی خاص خود را بپذیرد، جایگاه خویش را بشناسد و بدون آسیب رساندن به دیگران، در برابر خواسته‌ها، انتظارات، مسائل و مشکلات پیرامون خود، به‌ویژه در برخورد با دیگران و برقراری ارتباط با اطراف، مؤثرتر ظاهر شود [فرمپنی‌فراهانی و پیداد، ۱۳۹۱: ۱۷].

رویکرد آموزش مهارت‌های اجتماعی

«رویکرد برنامه‌دستی» به جهت‌گیری برنامه‌دستی در ارتباط با عناصر برنامه، مانند اهداف، محتوای آموزش، راهبردهای یاددهی و یادگیری، شیوه ارزشیابی و انتظارات از معلم در اجرای هر چه بهتر برنامه اشاره دارد [فتیحی و اجارگاه، ۱۳۸۶، ج ۱: ۳۶]. رویکرد اصلی برنامه‌دستی آموزش مهارت‌های اجتماعی، ایجاد شایستگی اجتماعی در فرد است. مقصد اصلی این رویکرد تربیت افرادی توانمند در زندگی اجتماعی است، به گونه‌ای که آن‌ها در امور بین فردی براساس آموزه‌های دینی، فرهنگی و هنجارهای پذیرفته شده اجتماعی، عقلی و منطقی عمل کنند تا بتوانند خود را با ارزش‌های جامعه اسلامی ایران تطبیق دهند و از عهده چالش‌های زندگی روزمره به نحو موفقیت‌آمیزی برآیند [معافی، ۱۳۸۹: ۳۰].

ساختار برنامه‌دستی آموزش مهارت‌های اجتماعی

برنامه‌دستی آموزش مهارت‌های اجتماعی ماهیت بین رشته‌ای دارد و محتوای آن از دانش‌های مختلفی نظیر علوم دینی، فرهنگ، روان‌شناسی، علوم تربیتی و علوم اجتماعی استخراج شده است. به‌علاوه، به‌صورت درهم تنیده با برنامه‌های درسی متفاوت و یا به‌صورت مجزا در برنامه‌دستی آموزش مهارت‌های اجتماعی ارائه می‌شود [ادیب، ۱۳۸۲: ۵۳].

نظریه‌های یادگیری و دلالت‌های آن‌ها بر آموزش مهارت‌های اجتماعی

الف. نظریه یادگیری شناختی - اجتماعی

آلبرت بندورا (۱۹۷۷) بنیان‌گذار نظریه یادگیری «شناختی - اجتماعی» است. در این دیدگاه، یادگیرندگان نه به‌وسیله نیروهای درونی به حرکت درمی‌آیند و نه محرک‌های محیطی آن‌ها را به حرکت درمی‌آورد، بلکه تعاملی دو جانبه بین شخص و عوامل تعیین‌کننده اجتماع برقرار می‌شود. بندورا روی فرایند «یادگیری مشاهده‌ای» کار کرده است. بسیاری از یادگیری‌های ما از راه مشاهده رفتار دیگران و از طریق مشاهده پیامدهای رفتار آن‌ها کسب می‌شود. یادگیری مشاهده‌ای می‌تواند شامل «تقلید» یا «مدل‌سازی» باشد که فرد با انتخاب یک الگو یا سرمشق، به تقلید از رفتار آن می‌پردازد. یکی دیگر از مفاهیم نظریه بندورا مفهوم «خودکارآمدی» است که به احساس عزت‌نفس و ارزشمندی خود و احساس کفایت در برخورد با زندگی اطلاق می‌شود. بندورا معتقد است: ادراک ما از توانایی خود در تولید و تنظیم رویدادها در زندگی ما تأثیر می‌گذارد. چهار عامل توجه، یادداری، تولید و تقویت، فرایند این نظریه یادگیری را تشکیل می‌دهند [کدیور، ۱۳۸۷: ۱۳۱]. عمده‌ترین دلالت این نظریه به روش‌های آموزش مهارت‌های اجتماعی مربوط می‌شود؛ روش‌هایی که در آن‌ها بر مشاهده عینی تأکید می‌شود و فراگیرندگان در جریان یادگیری و آموزش فعالانه شرکت می‌کنند. این روش‌ها عبارت‌اند از: مشاهده، ایفای نقش و آموزش هم‌سالان.

جدول ۱
نتایج تحلیل نظرات و تجارب
زیسته متخصصان از ابعاد و مؤلفه‌های
محتوای برنامه درسی مهارت‌های اجتماعی

مؤلفه‌ها	ابعاد
استفاده درست از امکانات شهری، مسئولیت‌پذیری، رعایت بهداشت فردی و اجتماعی، توانایی گفت‌وگو، رعایت حقوق دیگران، اهمیت دادن به خانواده، ارزیابی نقادانه مسائل، درک موانع ملی، شرکت در فعالیت‌های عمومی و اجتماعی	سواد شهروندی
قانون‌گرایی و قانون‌پذیری، عدم تمکین به روابط مبتنی بر قدرت مستبدانه	پابندی به عدالت اجتماعی
مشارکت در امور شهروندی به عنوان عضوی از جامعه ملی، مشارکت در تعیین حکومت مردمی	شرکت در فرایند دموکراسی
ابراز وجود، گوش کردن مؤثر، توانایی نه گفتن، جرئت داشتن در مباحثات و مذاکرات اجتماعی	ارتباط بین فردی
مشارکت عملی در امور نوع دوستانه، التزام عملی به اصول اجتماعی جامعه، مشارکت در فعالیت‌های اجتماعی، وفاداری عملی به کشور، حل اختلاف با دیگران از طریق مسالمت، عمل به مسئولیت‌های شهروندی	مسئولیت‌پذیری اجتماعی
تسهیل فعالیت‌های گروهی، داشتن نقش فعال در کارهای گروهی، آموختن مهارت‌های خود به دیگران، برخوردار بودن از روحیه جمعی و گروهی، کمک کردن و همکاری کردن با دیگران از روی شفقت و دلسوزی	همکاری و مشارکت
دیدن مسائل از نظرگاه دیگران، درک احساسات دیگران و پاسخ دادن به آن‌ها، شریک شدن در احساسات دیگران، توانایی قرار دادن خود به جای دیگری، مراقبت و یاری دیگران در مواقع خاص مثل بیماری‌های خاص، داغ‌دار بودن آنان و ... آشنایی با حالات درونی شخص مقابل	همدلی

ب. نظریه یادگیری ساختن‌گرایی

ساختن‌گرایی مبتنی بر این منطق است که یادگیری نتیجه ساخت ذهن است. طبق این نظریه، دانش‌آموزان با مرتبط کردن اطلاعات جدید با آنچه از قبل آموخته‌اند، یاد می‌گیرند. ساختن‌گرایان معتقدند: یادگیری از زمینه‌های فکری، همچنین باورها و نگرش‌های دانش‌آموزان تأثیر می‌پذیرد. براساس این نظریه، اطلاعات از راه‌های ارتباطی یا حواس و به‌طور غیرفعال دریافت نمی‌شود، بلکه در ذهن درک‌کننده به‌طور فعال ساخته می‌شود. به‌علاوه، جایگاه ادراک، انطباق‌پذیری و سازمان‌دهی دنیای تجربی، همه در ذهن است. کاربرد این نظریه، در شیوه‌ها و فرایندهای یاددهی و یادگیری از آن جهت مورد توجه کارشناسان قرار گرفته است که در عمل می‌توان از آن برای فعال کردن یادگیری دانش‌آموزان، درک عمیق مفاهیم درسی، اظهار نظر درباره موضوع مورد مطالعه و پیوند آموخته‌های قبلی و جدید استفاده کرد [سیف، ۱۳۹۲: ۲۰۸].

به دلیل اینکه هدف آموزش مهارت‌های اجتماعی آماده ساختن دانش‌آموزان برای محیط واقعی است، لذا بر مبنای نظریه مبتنی بر ساختن، هر قدر وضعیت محیط‌های یادگیری با آنچه که در شرایط واقعی پس از آموزش (که شاگردان با آن مواجه خواهند شد) قربت بیشتر داشته باشد، به همان اندازه امکان دستیابی به اهداف برنامه بیشتر خواهد بود [آخسروی و همکاران، ۱۳۸۸: ۱۱۸].

روش‌شناسی پژوهش

این مطالعه پژوهشی کیفی است که جامعه آماری آن شامل متخصصان حوزه‌های روان‌شناسی، علوم تربیتی و جامعه‌شناسی بوده است. با توجه به منطق پژوهش‌های کیفی، روش نمونه‌گیری هدفمند (غیر تصادفی) بوده و گزینه‌هایی که محقق را بیشتر به پاسخ مطلوب نزدیک می‌کردند، انتخاب شده‌اند. در این پژوهش، از نظرات ۱۵ تن از صاحب‌نظران مذکور استفاده شد. دیدگاه‌ها و تجارب زیسته افراد پیرامون محتوای برنامه درسی مهارت‌های اجتماعی، از طریق مصاحبه عمیق و به‌صورت نیمه ساختار یافته به‌دست آمده است. برای تجزیه و تحلیل اطلاعات از روش کدگذاری اسمیت استفاده شد. بدین صورت که پس از گردآوری داده‌ها، هر مصاحبه به‌صورت مجزا و چندین بار مرور شد تا متن کامل مصاحبه‌ها عیناً نوشته شود. پس از پیاده‌سازی کامل مصاحبه‌ها روی کاغذ، تمامی مصاحبه‌ها به‌صورت خط‌به‌خط کدگذاری و کدهای اساسی شناسایی شدند. پس از کدگذاری، مضمون‌هایی که مشخص‌کننده هر یک از بخش‌های متن بودند، تعیین و یک برجسته یا عنوان به آن تعلق گرفت. در مرحله بعد،

عناوین مشترک در یک خوشه اصلی دسته‌بندی شدند تا با تجزیه و تحلیل داده‌ها و مضمون‌های استخراج شده، سازمان داده شوند. در مرحله بعد، یک جدول خلاصه‌سازی از مضمون‌های سازمان‌دهی شده تهیه شد. نقل قول‌هایی که نشانگر هر یک از مضمون‌ها بودند و نیز نقل قول‌ها از متن مصاحبه، استخراج و در جدول جاگذاری شدند. به‌منظور تلفیق داده‌ها با یکدیگر یک جدول خلاصه‌سازی برای اولین شرکت کننده تهیه شد و به‌منظور تجزیه و تحلیل موردهای بعدی از آن استفاده شد. در این فرایند، مضمون‌های جدید به جدول‌های اولیه اضافه شدند. در نتیجه مضمون‌ها به‌صورت پیش رونده و در طول زمان تلفیق شدند و این کار با تجزیه و تحلیل آخرین دست نوشته به پایان رسید. جمع‌آوری داده‌ها هنگامی که مشخص شد، داده‌های جمع‌آوری شده، تکرار داده‌های قبلی است و اطلاعات جدیدی حاصل نمی‌شود، به پایان رسید. همچنین، برای دستیابی به «اعتبار» سوالات مصاحبه، از نظرات استادان صاحب‌نظر بهره گرفته شد و برای حصول اطمینان از قابلیت «اعتمادپذیری» داده‌های پژوهش از تکنیک‌های پیشنهادی **می‌کات و موروس** (۲۰۰۲) (بازرسی مجدد مسیر کسب اطلاعات، بازنگری ناظران، واریسی از طریق شرکت کنندگان در تحقیق و کنترل اعضا) استفاده شد. البته دقت و امانت‌داری پژوهشگر نیز به قابلیت اعتماد افزوده است.

یافته‌ها

سؤال پژوهش: از دید متخصصان، محتوای برنامه درسی مهارت‌های اجتماعی شامل چه ابعاد و مؤلفه‌هایی است؟ نتایج مصاحبه‌های صورت پذیرفته، با استفاده از تحلیل محتوای کیفی، تحلیل و در قالب کدهای گزینشی استخراجی در جدول ۱ ارائه شد.

همان‌گونه که در جدول ۱ قابل مشاهده است، مصاحبه‌ها نشان دادند که محورهای مهم برنامه درسی مهارت‌های اجتماعی در هفت بعد (سواد شهروندی، پایبندی به عدالت اجتماعی، شرکت در فرایند دموکراسی، ارتباط بین فردی، مسئولیت‌پذیری اجتماعی، همکاری و مشارکت، و همدلی) و ۳۵ مؤلفه تجلی یافته است. به عبارت دیگر، موارد مذکور عناصری هستند که در مرحله تحلیل نهایی کدهای گزینشی استخراجی حاصل شده‌اند و نمایانگر وجوه متفاوت محتوای برنامه‌های درسی هستند که هر کدام به نحوی در شناخت افراد نسبت به مهارت‌های اجتماعی سهمین‌اند.

نتیجه‌گیری

برنامه درسی هسته مرکزی تربیت را شکل می‌دهد و مؤثرترین وسیله برای هدایت رشد همه جانبه افراد و تغییر در نگرش‌ها و رفتارهاست. محتوای برنامه درسی نیز در بردارنده دانش‌ها،

مهارت‌ها، فرایندها و ارزش‌هاست که دانش آموز در ضمن آموزش یا در فرایند یاددهی - یادگیری با آن‌ها در تعامل قرار می‌گیرد. در این مقاله محتوای برنامه درسی مهارت‌های اجتماعی در قالب ۷ بعد و ۳۵ مؤلفه که از سوی متخصصان حوزه‌های روان‌شناسی، علوم تربیتی و جامعه‌شناسی پیشنهاد شده بودند، مشخص شد که پرداختن به مهارت‌های تبیین شده به‌صورت پیوسته و زنجیری شکل، می‌تواند در شخصیت اجتماعی افراد مؤثر افتد و پیامدهایی را در ابعاد عاطفی و معنوی برای آنان پدید آورد. بدیهی است که نظام آموزشی کشور باید تلاش‌ها و فعالیت‌های منظم و سازمان یافته خود را در راستای طراحی و اجرای چنین برنامه‌های درسی دو چندان کند. در ادامه به برخی پیشنهادها برای اصلاح محتوای برنامه درسی مهارت‌های اجتماعی موجود اشاره می‌شود:

۱ مؤلفان کتاب‌های درسی می‌توانند با استفاده از ابعاد و مؤلفه‌هایی که در این پژوهش توسط متخصصان معرفی شده‌اند، به‌عنوان الگویی عملی برای گزینش، طراحی و تدوین، محتوای مناسب‌تر (برای پرورش همه جانبه مهارت‌های اجتماعی دانش‌آموزان) تدارک ببینند.

۲ با توجه به اقتضات آموزش و پرورش در عصر جدید و اهمیت آموزش مهارت‌های اجتماعی، برنامه‌ریزان و مؤلفان مرتبط سعی کنند ابعاد و مؤلفه‌های مهارت‌های اجتماعی را به صورت ماریجی در خلال محتوای کتاب‌های درسی دوره‌های عمومی تنظیم کنند و ارائه دهند. (برنامه درسی ماریجی یکی از روش‌های تنظیم محتواست که در آن برخی مفاهیم، مهارت‌ها یا موضوع‌های اساسی به تدریج در طول برنامه درسی عرضه می‌شوند، بدون آنکه تمامی زمینه‌های مورد یادگیری به‌طور کامل و منظم تکرار شود. در این شیوه، با تعیین توالی تجربیات یادگیری، دانش‌آموزان با جنبه‌های معینی از موضوعات آشنا می‌شوند و موقعیت برای برخورد دوباره آن‌ها در شکل پیچیده‌تر در سال‌های متوالی فراهم می‌آید. این شیوه می‌تواند مطالعات دانش‌آموزان را عمیق‌تر سازد.

۳ استفاده از روش‌های یاددهی - یادگیری فعال و مناسب برای مهارت‌های اجتماعی (مانند ایفای نقش، بحث گروهی، تحلیل مسائل اجتماعی، مشاهده، آموزش هم‌سالان، گردش‌های علمی و استفاده از یادیارها) می‌تواند به درونی‌سازی مباحث مورد نظر متخصصان در دانش‌آموزان کمک شایانی کند.

۴ طراحی بسته‌ها و نرم‌افزارهای مرتبط با آموزش مهارت‌های اجتماعی ویژه معلمان، دانش‌آموزان، والدین و کارشناسان می‌تواند به‌عنوان مکمل محتوای کتاب‌های درسی مورد استفاده قرار گیرد تا این مباحث به برنامه درسی پنهان یا برنامه درسی مغفول تبدیل نشوند.

منابع در دفتر مجله موجود است.

